

UOT 94 (479.24)

<https://doi.org/10.59849/2218-4783.2024.1.46>

MUSA QULİYEV

NAXÇIVAN HƏRB TARİXİ RUSİYA TARİXÇİ-QAFQAZŞÜNASLARIN
ƏSƏRLƏRİNDƏ (XIX ƏSR)

Məqalədə XIX əsrdə Rusiya qafqazşünaslarından P.Butkovun, N.Dubrovinin, P.Zubovun, V.Pottonun və digərlərinin əsərlərində Naxçıvan hərbi tarixi və hərbiçiləri haqqında maraqlı məlumatların olmasından danışılır. Həmçinin rus tarixçisi-qafqazşünası Platon Zubovun yazdığı əsərdə Abbasabad qalasında gedən döyüşlərin geniş təsvir edilməsi haqqında da söhbət açılır.

Açar sözlər: Kalbalı xan, Naxçıvan xanlığı, N.Dubrovin, P.Zubov, Abbasabad qalası, Araz çayı, İrəvan xanlığı.

Giriş. On doqquzuncu əsrdə P.Butkov, N.Dubrovin, P.Zubov, V.Potto və digərlərinin əsərlərində Naxçıvan hərbi tarixi və hərbiçiləri haqqında çoxlu faktiki materiallar vardır.

Rus hərbi şərqsünaslarından P.Q.Butkov I Kalbalı xanın ağıllı, güclü və iradəli dövlət xadimi olmasından dönə-dönə söhbət açır. Rus tarixçisi və qafqazşünası N.Dubrovin yazır ki, 8 iyun 1802-ci ildə Kalbalı xanın qoşunu 12000 süvari, 2500 piyada 2 topdan ibarət olmuşdur. Rus tarixçisi-qafqazşünası P.Zubov 1836-cı ildə yazdığı bir kitabda Abbasabad qalasında gedən döyüşləri geniş təsvir etmişdir. 23 səhifədə təsvir edilən bu döyüş səhnələri bir daha təsdiqləyir ki, Abbasabad qalasındakı qoşunlar əvvəlcə var-gücləri ilə döyüşüblər. Amma sonradan qalanın daxilində olan qoşun birləşmələri arasında fikir ayrılığı yaranıb və s. Hərbi qafqazşünas qalanın təhvil verilməsini də ətraflı təsvir etmişdir.

Əsas hissə. XIX əsrdə Rusiyanın bir çox tarixçi və qafqazşünasları Qafqazda və o cümlədən Cənubi Qafqazda hərbi yürüşlərdə iştirak etmişlər həm maraqlı, həm də mübahisəli kitablar yazmışlar. Qeyd edək ki, əsrin sonlarında doğulan bir sıra tarixçilər də var ki, yürüşlərdə iştirak etməsələr də həmin dövrə aid maraqlı kitabların müəllifləri olmuşlar.

Polkovnik S.D.Burnaşev Rusiyanın Kartli-Kaxetiya dövlətindəki nümayəndəsi təyin edilmişdi. S.D.Burnaşev Qafqazda hərbi xidmətdə olarkən tarixi-etnoqrafik oçerklər yazmışdır. S.D.Burnaşev Qafqazın hərbi rəislərindən biri olan P.S.Potyomkinə yazdığı raportda xəbər verirdi ki, iyun ayının 12-də Naxçıvan xanlığından gəlmiş nümayəndə İbrahimxəlil xana qarşı kömək etməyi xahiş etmişdir. Burnaşev raportu 1786-cı il iyul 20-də imzalamışdı. Ona görə də polkovnik Burnaşev Xoy və Urmiya xanlarına yazdığı məktubda onlardan tələb edirdi ki, Naxçıvan xanlığına hörmətlə yanaşsınlar [4, s. 19].

XIX əsrin ikinci yarısında məşhur hərbi tarixçi və qafqazşünaslardan biri general-leytenant Nikolay Fyodroviç Dubrovindir. O, 1803-cü ildə zadəgan ailəsində doğulmuşdur. Dubrovin Mixaylovski akademiyasını qurtardıqdan sonra 1869-cu ildə onu baş qərargaha göndərirlər ki, hərbi tarixini işləsin. Bu vaxta qədər o, həm də hərbi xidmətdə olmuş, 1828-1829-cu illərdə Rusiya-Türkiyə müharibəsində iştirak etmiş və 1831-ci ildə poruçik hərbi rütubəsində istefaya çıxmışdı. 1860-1880-ci illərdə Rusiyanın hərbi tarixi üzrə kapital əsərlər yazıb. Ona görə də Rusiyanın hərbi tarixində onun xüsusi yeri var [2, s. 544].

N.F.Dubrovin XIX əsrin ikinci yarısında fəaliyyət göstərən ən yaxşı tarixçi qafqazşünas-

lardandır. Onun ən məşhur əsərlərindən biri “Rusların Qafqazda müharibələrinin və hökmranlığının tarixi” adlı 6 cildlik əsəridir. Müəllif kitabının 3-cü cildində Naxçıvan xanı Kalbalı xan haqqında məlumat verir [6, s. 175]. Kalbalı xanın cəsur sərkərdə olmasından, igidliyindən söhbət açan müəllif Ağa Məhəmməd şah Qacarın ona qarşı amansızlığından da yazır. Müəllif Kalbalı xanın Axalsıx paşası ilə birgə Qarsa yürüşündən də bəhs edir. Knorriinqin verdiyi məlumatdan (8 iyun 1802-ci il) aydın olur ki, Kalbalı xanın 1802-ci ildə qoşunu 12000 süvaridən, 2500 piyadadan ibarət imiş. Naxçıvan qoşununda iki topun olduğunu yazır [6, s. 442-443]. Dubrovinin kitabının IV cildində Kalbalı xanla və onun hərbi fəaliyyəti haqda söhbət açır [7, s. 15, 250, 262, 290, 298, 321, 327-328, 463, 465]. Burada knyaz Sitsianovun “donosçuluğundan” da yazır. Knyaz Sitsianov məlumat verir ki, Kalbalı xan, Qarabağ xanı, Gəncə xanı Cavad xanla, Avar xanlığı və Şamaxı xanı Mustafa xan Şirvanski ilə əlaqə saxlayır. İran şahı Baba xanla (Fətəli xanla) əlaqə yaratmağa yollar arayır [7, s. 15]. Müəllif Kalbalı xanın söz sahibi olduğunu yazır: “İrəvan xanı Məhəmməd xan general Lazarevin elçisinə cavab verir ki, mən Kalbalı xanla məsləhətləşib sonra cavab verərəm” [7, s. 261].

Qeyd edək ki, Dubrovin həmin dövrün yeganə tarixçi tədqiqatçılarındandır ki, yeri gəldikcə Rusiyanın hakim dairələrini də tənqidə tutur. Dubrovin yazdığı kitabın IV cildində Rusiya ordusunun komandanı Nebolsinin Naxçıvana yürüşündən danışır. Müəllif yazır ki, Nebolsinin ordusunda 78 zabit, 300 əsgər, 9 topdan ibarət idi. Göstərir ki, Troitski polku 54 zabit, 200 əsgər, 17-ci yeger polku, 18 zabit və 16 əsgər, P.Donskinin 16-cı polkundan 6 zabit və 232 sırası əsgər yürüşdə iştirak edirdi. O, Kalbalı xanın oğlu Şeyxəli bəy haqqında da söhbət açır [7, s. 215].

Rusiya tarixçisi, akademik (1841), dövlət xadimi, rus salnamələrinin tədqiqatçısı P.Q.Butkov 1791-1803-cü illərdə Qafqazda olmuş, 1796-cı ildə general V.Zubovun komandanlıq etdiyi Rusiya qoşunlarının hərbi səfəri zamanı Azərbaycana gəlib. Onun yazdığı 3 hissəli kitabda (“1722-ci ildən 1803-cü ilədək Qafqazın yeni tarixinə dair materiallar”) Azərbaycanın XVIII-XIX əsrlərin əvvəllərindəki siyasi və iqtisadi vəziyyətinə dair zəngin məlumat vardır [1, s. 365]. Müəllif əsərin ikinci hissəsində Naxçıvan xanı Kalbalı xandan və onun başına gətirilən faciələrdən söhbət açır [5, s. 197, 318-319-320].

Əsərdə maraqlı tapıntılardan biri Kalbalı xanın gözlərinin Ərdəbil yaxınlığında çıxarılmasıdır. Bəzi müəlliflər onun gözlərinin Qarabağda, Əsgəranda çıxarıldığını yazırlar. Amma Butkovun əsəri həmin fərziyyənin düzgün olmadığını sübuta yetirir [5, s. 65]. Maraqlı haldır ki, əsərin II hissəsində Butkov Naxçıvan xanının adını Kalbalı xan yazır [5, s. 427]. O, bu əsərində Kalbalı xanın və Naxçıvan xanlığının (1787-ci ildə) Rusiya çarı ilə danışıqlar da aparmasından da bəhs edir.

Naxçıvan xanlığını müəyyən fasilələrlə idarə edənlərdən biri də Abbasqulu xandır. Araşdırmalar göstərir ki, o, 1781-1783-cü illərdə müstəqil Naxçıvan xanlığının xanı, 1797-1801, 1804, 1808-ci illərdə (fasilələrlə) hakimi olmuşdur. 1804 və 1808-ci illərdə ilin bir neçə ayını Abbasqulu xan və qalan ayları isə I Kalbalı xan hakimiyyətdə olmuşdur [3, s. 81]. XVIII yüzilliyin sonlarında Naxçıvan xanlığına maraqlı hakimiyyət uğrunda mübarizəni gücləndirmişdi. İrəvan xanı Hüseynəli xan, Qarabağ xanı İbrahimxəlil xan və Kartli-Kaxetiya çarı II İrakli istəyirdilər ki, onların dedikləri ilə hərəkət edən şəxs Naxçıvana xanlıq etsin. Onlar belə bir şəxsi Abbasqulu xanın simasında görürdülər. Elə onların köməkliyi ilə Rəhim xanın oğlu Abbasqulu xan 1781-ci ildə xanlıq taxtına oturdu. Rəhim xan Heydərqulu xanın oğlu idi və 1770-ci ildə qardaşı Hacı Məhəmməd xandan sonra Naxçıvanın xanı təyin edilmişdi. Xoy

xanlığını idarə edən Əhməd xan bu üçlüyün namizədinə qarşı çıxdı. Həmin illərdə Xoy xanlığı güclü olduğundan regionda qarma-qarışıqlıq yarada bildi. Belə məqamda meydana tək qalan Abbasqulu xan Naxçıvanı tərk edib Zəngəzurda yerləşən Sisyanda sığınacaq tapdı. İrəvan xanı Hüseynəli xanın qəti iradəsi ilə Əhməd xan Naxçıvandan geri çəkildi.

Abbasqulu xanla bağlı çox maraqlı bir sənəd vardır. Bu sənəd İrəvan xanı Hüseynəli xanın naxçıvanlılara ünvanladığı olduqca səmimi bir məktubdur. O, bu məktubla müraciət edərək Abbasqulu xanı hakimiyyətdə görməyi arzulayır [3, s. 85]. Bu sənəddən aydın olur ki, nəyə görə Hüseynəli xan öz qoşunlarını Naxçıvandan geri çəkib. Abbasqulu xan Hüseynəli xanın köməyi ilə yenidən hakimiyyətə gəlsə də, xoylu Əhməd xan ona işləməyə imkan vermir. İradəcə zəif olsa da, Abbasqulu xan qonşu xanlıqlarla yaxşı diplomatik münasibətlər qurmağa çalışırdı. Hüseynəli xan vəfat etdiyindən o, Naxçıvanı tərk edərək Tiflisə, II İraklinin yanına gedir. Naxçıvan xanlığı ilə Kartli-Kaxetiya çarlığı arasında diplomatik münasibətlər, bəzi ziddiyyətlərə baxmayaraq, möhkəm olub. Əslində Rusiya dövləti istəyirdi ki, Azərbaycan xanlıqlarının hamısı Gürcüstanla sıx əlaqə saxlasınlar. Elə buna görə də Abbasqulu xan ətrafında toplaşan naxçıvanlılarla Tiflisdə qalmalı olur.

Qarabağ xanı İbrahimxəlil xan birinci dəfə Naxçıvan xanlığına 1787-ci il may ayının əvvəllərində hücum edir, Naxçıvanı ələ keçirir və müttəfiqi II İraklinin köməyi ilə Abbasqulu xanı hakimiyyətə gətirir. Amma I Kalbalı xan qardaşı Cəfərqulu xanın yerinə hakim təyin olunmuş Abbasqulu xanı devirərək özünü Naxçıvan xanı elan edir. Abbasqulu xan yenə də Naxçıvanı tərk edib Zəngəzurda və Qarabağda atası ilə birlikdə sığınacaq tapır və keçmiş müttəfiqlərinin köməyinə ümid bağlayır.

1826-1828-ci illərdə baş verən müharibənin əsas hədəfinə çevrilən Abbasabad qalası haqqında rus şərqşünaslarının yazdıqlarından istifadə etmədən onunla bağlı problemi də həll etmək çətinləşir. Çünki Rusiya qoşunları İrəvan və Naxçıvan xanlıqlarını tutmazdan əvvəl Abbasabad qalasını hədəf kimi seçdilər. Sərdarabad, İrəvan, Üçmüəzzin və Abbasabad qalalarının üzərinə var qüvvələri ilə hücumu keçmişdilər. İrəvan qalasını mühasirədə saxlayan knyaz Paskeviç Naxçıvan üzərinə yürüşə əmr verdi. Abbasabad qalası ətrafında gedən döyüşlər və qalanın təhvil verilməsi haqqında bir-birinə zidd olan fikirlər bu tarixi məsələni daha da çətinləşdirir. Doğrudanmı Abbasabad qalası elə-belə asanca Rusiya tərəfə verilib?

İ.Paskeviç bilirdi ki, onu Abbasabad qalası ətrafında ciddi döyüş gözləyir. Elə buna görə də Naxçıvan yürüşünə başlayanda çara yazmışdı ki, mühasirə etmədən qalanı tutmaq olmaz. Hələdici döyüş üçün mənə çoxlu top mərmisi lazımdır ki, Naxçıvanı tutam. Bundan sonra Paskeviçin qoşun hissələri hərəkətə başlamışdı. Abbasabad qalası ətrafında döyüşlər gedəndə artıq Talış xanlığından Naxçıvanadək Arazboyu ərəzilər rusların əlində idi. Baxmayaraq ki, Cavanbulaqda rus qoşunları döyüşdə qələbə çalmışdılar, amma Abbasabad qalası təslim olmurdu. Ona görə də Paskeviç daha iri lüləli toplar gətirilməsi üçün əmr vermişdi. Bu haqda daha ətraflı məlumatlar Vasili Aleksandroviç Pottonun (1836-1912) yazdığı “Qafqaz müharibəsi ayrı-ayrı oçerklərdə, epizodlarda, əfsanə və bioqrafiyalarda” adlı beş cildlik kitabda (Tiflis, 1885-1891) vardır [10]. Potto rus ordusunun zabiti və hərbi yazıçısı olmuşdur. 1855-ci ildən 60-cı illərin ortalarına qədər, sonralar isə 1887-ci ildən Qafqazda hərbi xidmətdə olmuşdur. 1899-cu ildən Qafqaz hərbi dairəsi yanında hərbi-tarixi şöbənin rəisi və “Qafqaz” hərbi-tarix muzeyinin direktoru vəzifəsində də işləmişdir [3, s. 122].

General-leytenant B.D.İlovayski Don kazaklarının atamanı idi. Cavanbulaq döyüşlərində Rusiyanı qalib edən onun polku oldu. İlovayskinin qoşunları Abbasabad qalasını mühasi-

rədə saxlayırdı. Bu zaman Abbasabad qalasının içərisində nələr baş verirdi? Həmin vaxtlarda döyüşlərdə iştirak edən və 1834-cü ildə bu haqda maraqlı bir kitab qələmə alan Platon Zubov (1795-1857) general oğludur, özü 1812-ci il müharibəsinin iştirakçısı idi. O, həm şair, həm də yazıçı kimi şöhrət tapmışdı. O, Abbasabad qalasının içərisindəki əhvalatları təsvir edərək yazır: "...Qalanın komendantı Məmmədemin xan görür ki, Abbas Mirzə tərəfindən heç bir kömək göstərilmir, onda qərara alır ki, qalanı təhvil versin. Ancaq bunun üçün general Paskeviçdən 3 gün möhlət istəyir ki, fikrini bir daha götür-qoy etsin. General Paskeviç onun bu istəyinə etiraz edir. Və tələb edir ki, qeyri-şərtsiz tabe olsun. Əks halda, qalaya çox güclü hücum olacaq. Paskeviçin bu hədəsindən sonra qaladan qoşun bölüklərinin rəisləri onun yanına gəlib bildirdilər ki, qalanı təhvil verməyə hazırdırlar..." [8, s. 56].

Platon Zubov 1836-cı ildə yazdığı digər bir kitabda ("Rus döyüşçülərinin 1800-1834-cü illərdə Qafqaz ölkələrində göstərdiyi qəhrəmanlıqlar") Abbasabad qalasında gedən döyüşləri geniş təsvir etmişdir. 23 səhifədə təsvir edilən bu döyüş səhnələri bir daha təsdiqləyir ki, Abbasabad qalasındakı qoşunlar əvvəlcə var gücləri ilə döyüşüblər. Amma sonradan qalanın daxilində olan qoşun birləşmələri arasında fikir ayrılığı yaranıb. Naxçıvanın Kəngərli süvariləri (rəisləri I Ehsan xan) döyüşmək istəmədiklərini bildiriblər. Və nəticədə rusların hücumundan ehtiyat edən qala komendantı, Fətəli şahın kürəkəni Məhəmmədemin xan qalanı təhvil vermək qərarına gəlib. Hərbi yazıçı həmin əsərin 135-ci səhifəsində qalanın təhvilini belə təsvir edir: "Şahın kürəkəni Məhəmmədemin xan qaladan çıxan qoşunun önündə idi və qalanın açarlarını gətirib təhvil verdi. Onun arxasınca yüzbaşılar və nüfuzlu şəxslər gəldilər..." [9, s. 117-140].

Bu döyüşlər zamanı I Ehsan xan Naxçıvan xanlığının və naxçıvanlıların xilasını naminə özünün qəti addımını atıb. Digər Azərbaycan xanlıqları kimi vəziyyətin çətinliyi ucbatından, torpaqları mənasız müharibələrdən azad etmək üçün bu addımı atmağa məcbur olub. 1795-ci ildən başlayaraq onun atası I Kalbalı xan Rusiya ilə diplomatik danışıqlar aparmışdı. Və I Ehsan xanın bu danışıqlardan xəbəri vardı. Çünki o, Kalbalı xanın sevimli oğlu olmaqdan savayı, həm də silahdaşı və məsləkdaşı idi.

1828-ci il martın 6-da I Ehsan xanı Ordubaddan Abbasabad qalasına gətirdilər ki, Rusiya dövlətinə sədaqət andı içsin. Ona həmin gün Naxçıvanın naibliyi həvalə olundu. "Naib" ərəb sözüdür. Azərbaycan dilində əvəz edən, müavin, canişin, vali deməkdir. Azərbaycanda xanlıqlar dövründə naiblər mahal hakimi vəzifəsini (yəni, general-qubernator) icra edirdilər. Artıq bu xanlıq titulu deyil. Əslində I Ehsan xanın naibliyi 6 oktyabr 1827-ci ildə İrəvanda rusların yaratdığı Müvəqqəti Vilayət İdarəsindəki üçlükdən asılı idi. (Bunu bilərəkdən etmişdilər və hər şey martın 21-də aydınlığı ilə üzə çıxdı). Əlbəttə, bütün bunların hamısını I Ehsan xan əla anlayırdı. Amma Naxçıvanı erməniləşdirməkdən xilas etmək onun ən ümdə amalı idi.

Qafqaz canişinlərinin Naxçıvana ögey, bəzən qərəzli münasibəti I Ehsan xanı vadar etdi ki, könüllü ərizə ilə naiblikdən getsin. Bəlkə bu da bir uzaqgörənlik idi. Çünki I Ehsan xan naiblikdən azad olandan bir az sonra Rusiya çarı naibliyi ləğv elədi. I Ehsan xan çox sevdiyi Kəngərli süvarilərinin rəisi oldu. O, altı il bir daha Naxçıvan hərbiçilərinin əvvəlki döyüş ruhlarını qaytarmağa çalışırdı. Bu işə Qafqaz canişinlərini qorxuya salırdı. Ara vermədən çara donosçuluq edirdilər. Bütün bunlara baxmayaraq, I Ehsan xan Naxçıvanın xoş gələcəyi üçün əlindən gələni əsirgəmir. Yenə də Rusiya çarları I Ehsan xanla hesablaşırdılar. Naxçıvanı qədim türk yurdu kimi tanımağa məcbur idilər və I Ehsan xanın ölümündən 6 il əvvəl qondarma "Erməni vilayəti" fərmanlarını ləğv etdilər.

Nəticə. Yazılan kitablarda verilən məlumatlar Kalbalı xanın və I Ehsan xanın Qafqazda

məşhur sərkərdə olmalarını bir daha təsdiqləyir. Təsvir edilən döyüş səhnələrində Kəngərli süvarilərinin döyüş bacarığı və mahir döyüşçü olmaları aydın seçilir. Kəngərli süvari qoşunlarının sayı, geyimləri və digər yazılan məlumatlar, həmçinin görkəmli hərbiçisi Abbasqulu xanın və başqalarının haqqında yazılan bəzi ziddiyyətli fikirlərə baxmayaraq, bu kitabların ilkin mənbə kimi qəbul edilməsini önə çəkir. Naxçıvan hərbi tarixinin öyrənilməsində və yenidən yazılmasında Rusiya qafqazşünaslarının yazdıqları əsərlər mühüm mənbə sayıla bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. ASE (Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası). II c., Bakı, 1978, 592 s.
2. ASE (Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası). III c., Bakı, 1979, 599 s.
3. Quliyev M. Naxçıvan xanlığının Qafqazda hərbi-siyasi mövqeyi və əlaqələri. Naxçıvan, 2013, 183 s.
4. Бурнашев С.Д. Описание областей азербайджанских в Персии и их политическое состояние. Курск, 1793, 27 с.
5. Бутков П.Г. Материалы для новой истории Кавказа с 1722 по 1802 г. Т. II, Санкт-Петербург, 1869, 601 с.
6. Дубровин Н.Ф. История войны и владычества русских на Кавказе. Т. III, Санкт-Петербург: Типография И.М.Скорородова, 1886, 550 с.
7. Дубровин Н.Ф. История войны и владычества русских на Кавказе. Т. IV, Санкт-Петербург: Издания у В.А.Березовского, 1886, 536 с.
8. Зубов П.П. Картина последней войны России с Персией, 1826-1828. СПб.: Типография Вингебера, 1834, 135 с.
9. Зубов П.П. Подвиги русских воинов в странах Кавказских с 1800-1834 годах. Т. III, Санкт-Петербург, 1836, 269 с.
10. Потто В.А. Кавказская война в отдельных очерках, эпизодах, легендах и биографиях. Т. III, СПб., 1886; переиздание – Ставрополь: Кавказский край, 1994, 713 с.

AMEA Naxçıvan Bölməsi
E-mail: kuliyevm@yandex.ru

Musa Guliyev

MILITARY HISTORY OF NAKHCHIVAN IN THE WORKS OF RUSSIAN CAUCASIAN HISTORIANS (XIX CENTURY)

The article talks about the military history and military of Nakhchivan in the works of Russian Caucasus scholars P.Butkov, N.Dubrovin, P. Zubov, V.Potto and others.

It also talks about a detailed description of the fighting in the Abbasabad fortress in the work of the Russian Caucasus historian P.Zubov.

Keywords: *Kalbaly Khan, Nakhchivan Khanate, N.Dubrovin, P.Zubov, Abbasabad fortress, Araz River, Iravan Khanate.*

Муса Кулиев

**ВОЕННАЯ ИСТОРИЯ НАХЧЫВАНА В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ
РОССИЙСКИХ ИСТОРИКОВ-КАВКАЗОВЕДОВ (XIX ВЕК)**

В статье говорится о военной истории и военных Нахчывана в произведениях российских кавказоведов П.Буткова, Н.Дубровина, П.Зубова, В.Потто и других.

Также рассказывается о подробном описании боевых действий в крепости Аббасабад в произведении российского историка-кавказоведа П.Зубова.

Ключевые слова: *Калбалы хан, Нахчыванское ханство, Н.Дубровин, П.Зубов, крепость Аббасабад, река Араз, Ираванское ханство.*

(Akademik İsmayıl Hacıyev tərəfindən təqdim edilmişdir)

Daxilolma tarixi: İlk variant 07.03.2024

Son variant 03.04.2024